

Ebû Nasr El- Farabî'nin İdeal Devlet Anlayışı

Ceyda ALTINTOP¹

¹Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Bursa
ceyda.altintop@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, Farabî'nin ideal devlet tasarımı ve iyi bir devlet yönetiminin sağlanması yolunda kurmuş olduğu siyaset felsefesi üzerinde durulacaktır. Söz konusu siyaset felsefesinin öncesinde ahlak ve mutluluk ile ilişkisi incelenecek sonrasında ise erdemli ve erdemsiz toplum modelleri ışığında erdemli başkan modeli ele alınacaktır. Sonuç olarak ise Farabî'nin vahye dayalı bir İslâm kültürü içerisinde ortaya koymuş olduğu ideal devlet şeklinin Grek kültürünün siyaset felsefesi dünyasından örnek alınmış olma ihtimali değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Farabi, Siyaset, Ahlâk, Mutluluk, Erdemli Şehir, Toplum

Ideal Understanding of State Ebû Nasr El- Farabî

ABSTRACT

In this Study, philosophy of political science that Farabi established in the direction of ideal state design and the provision of good government will be observed. At First the question of political philosophy will be examined in relation to morality and happiness and then the virtuous president model will be discussed under virtuous and virtueless community models. As a result The possibility of Farabi's example of the ideal state, which is revealed in a religion-based Islamic culture, is taken from the world of political philosophy of Greek culture will be evaluated.

Keywords: Platon, Farabi, Politics, Morals, Ethic, Virtuous City, Society

GİRİŞ

Pratik açıdan sanat, teorik açıdan ise bilim olarak ele alabileceğimiz bir alan olan siyaset birçok düşünür tarafından anlamı ve amacı hakkında yorumlara tabii tutulmuştur. Siyasetin anlamı üzerine konuşmuş olan filozoflardan örnek verecek olursak felsefe tarihi içerisinde kendilerinden sonraki filozofların düşüncelerinin gelişmesine katkı sağlamış olan Platon ve Aristoteles şüphesiz ki akla gelen ilk isimler olacaklardır. Öyle ki, Platon için siyasetin anlamı

insanların rızaları ile yönetilme sanatı olarak karşımıza çıkarken Aristoteles'in yüklediği anlam incelendiğinde ise, insanların mutluluğunun yalnızca siyaset sanatı sayesinde gerçekleştirileceği şartı gün yüzüne çıkmaktadır. Bahsi geçen isimlerden sonraki dönemde fikirleri ve çalışmaları ile hem gününe hem geleceğine ışık tutmuş olan Farabi'yi incelediğimizde ise göreceğiz ki siyaset, saadetin elde edilmesinin yolu ve herkesin yeteneklerine göre de saadetini elde etmesini öğretecek bir alandır. Siyaset ilminin saadeti izah edeceğini savunacak olan Farabi'nin nazarında en yüksek saadete bu dünyada değil ahiret hayatında ulaşılabilecektir.

Siyaset felsefesi, insanı yerleşik düzene geçmiş bir konumda ele almaktadır ve toplumlar ile birlikte devletlerin yönetim şekilleri üzerinde duran bir alandır. Siyaset felsefesi incelendiğinde ise en temel olgusu devlet olacaktır. Her şeyin evrensel Bir'e bağlı olduğuna inanan ve bu durumu her fırsatta belirten Farabi'nin nazarında devletin dayanağı evrenin düzenindedir. Tabiatı gereği mükemmelleşme ihtiyacı duyacak olan her insan bu ihtiyacını birçok kimsenin bir araya gelmesiyle giderecektir. Farabi için en önemli yapı taşı demokratik şehirdir ve onun "ideal devlet" dediğinden kastettiği şey örnek devlettir. Sözü ettiği devlet hem saadeti elde etmeye yarayan hem de irade ile yapılacak işleri kontrol altına alarak sağlam zeminlere oturabilen bir yapıya sahiptir. Farabi'nin nazarında ideal olmayan devlet saadet yerine koyulan şeyleri –miş gibi yaparak benimsemektedir. Öyle ki bu devlet yapısı saadet sanılan her şeyi kontrol altına alarak sanki vazgeçilmezmiş gibi ön planda tutmaktadır. İnsanın özgür iradesi ve seçimini rehber olarak aldığından dolayı gerçek mutluluk ideal devlette edinilecektir. İnsanların iyiliğe giden yolu, gerçek mutluluğa götüren adımları olan erdemler ancak ve ancak bu şehir içerisinde oluşacak toplumda yerine getirilebilecektir.

Farabi'nin devlet anlayışının kaynağını kendisinden önce yaşam sürmüş olan düşünürlerin fikirleriyle paralel görebiliriz. Ancak Farabi'nin içinde bulunduğu İslam kültürü ile uygun bir toplum yaşam kültürü geliştirmiş olması ise kaçınılmaz bir son olacaktır. "El-Medinetü'l-Fazıla" adlı eserinde mükemmel olan toplumu bir şehir devleti içerisinde görmüş olan Farabi, fizik ve metafizik âlem arasında köprü görevi gören insanı merkezine almış bir filozoftur. İnsanın merkezde olmasından dolayıdır ki oluşturacağı toplumun yaşam dünyası aynı zamanda yardımlaşmaların dünyası olacaktır. Klasik Yunan felsefesi ile İslâm'ı uzlaştırma yolunu izlemiş olan filozof, Platon ve Aristoteles'in kurmuş olduğu siyaset felsefesini İslâm'la bağdaştırmıştır. Böylelikle de kendisinden sonra gelen diğer filozofları kurmuş olduğu sistem ile etkilemiştir.

Siyaset üzerine kurmuş olduğu düzlemini mutlu olmaya dayandıran ve insanın mükemmelliğe ulaşmasının ön koşulunu bir arada yaşamakta gören Farabi, mutluluğa ulaşmanın insana iyilikten başka bir şey getirmeyeceği inancıyla karşımıza çıkacaktır. Öyleyse, ideal devlet yönetimi ve söz konusu yönetimin sağlanması için kurduğu sistemi incelemiş olan Farabi'ye göre ahlâk ile ilişkisi beraberinde mutluluğun rolü ne derece etkili olmuştur? Saadetin elde edilmesini insanın yaratılış sebebini teşkil etmesinde bulan Farabi'de mutluluk kavramı neden ahlâkın değil de siyasetin konuları içerisinde ele alınmıştır? Söz konusu siyaset felsefesi içerisinde erdemli ve erdemsiz şehir ayrımı yapan Farabi'de erdemli şehrin başkanının Tanrı'nın evren karşısındaki yerine benzetilmesi nasıl açıklanabilir? Sonuç olarak, Farabi'nin felsefesinde ahlaki ve siyasi niteliğine etki etmiş olan Grek dünyasının siyasi terminolojisi Farabi'nin İslâm sentezli siyaset felsefesinde nasıl şekillenmiştir?

FARABI'DE SİYASETİN AHLÂKLA İLİŞKİSİ

Farabi'nin felsefi düzlemi Platon ve Aristoteles felsefelerinin bir kopyası gibi sayılmıştır. Bulduğu yüzyıl Farabi sayesinde, ilk hakiki İslâm felsefe mektebinin kurulduğu yüzyıl olmuştur. Özellikle Aristoteles'in felsefi düzlemine El-Kindi gibi düşünürler tarafından yönelik gerçekleştirmiş olsa da söz konusu yapıyı tam bir fikir sistemi haline getiren Farabi olmuştur. Çalışmalarında Arapçayı çok iyi kullanmış olarak karşımıza çıkan Farabi'nin ortaya koyduğu çalışmaları beraberinde İbn Sina'nın da gelmesine yol açmıştır. Öyle ki Ahmet Ateş'e göre "eğer Farabi bu dili hazırlamasaydı, belki İbni Sina o açık ve berrak dil ile felsefesini yazamazdı."¹

Bir bütün olarak ele alacak olursak "Farabi'nin felsefesinde psikolojiyi ahlâktan, ahlâkı siyasetten ayırmak imkânsızdır."² Çünkü Farabi'nin felsefesinde mutlu olma söz konusu olduğunda psikoloji ve ahlâk, mutlu etme söz konusu ise siyaset ağırlıklı nokta olmaktadır. Öyle ki ilmin ve saadetin nihai kaynağı olarak insan aklı ile faal aklın birleşmesi gereğini duyan Farabi, insan faaliyetinin nihai meyvesi olarak saadeti görmektedir. Bundan dolayıdır ki saadetin elde edilmesi noktasında Farabi, devlet başkanlığını bir tek insanda toplayacaktır ve ilahi olan şeyi siyaset kanalıyla idrak edilir kılacaktır. Çünkü "Farabi'ye göre saadetin elde edilmesi insanın yaratılış sebebini teşkil etmektedir."³

¹ Ebû Nasr El-Farabi, İlimlerin Sayımı (İhsâ'ül-ulûm), Çev. Prof. Ahmet Ateş, İstanbul 1955, Maarif Basımevi, S. 36

² Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S.13

³ Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S.14

Platon ve Aristoteles, Farabi'nin felsefesinde ahlaki ve siyasi niteliğine etki etmiş düşünürlerdir. Ahlak felsefesinin de siyaset felsefesiyle bağlantılı olduğunu göz ardı etmemek gereklidir. Sitesinde erdemi bilgi olarak gören Platon insanların hem bilgi bakımından zenginleşmelerini hem de ahlak ilkelerini öğrenmelerini makbul görmektedir. İnsanın hem iç huzura ermesini hem de toplumda düzenin korunmasını adalette gören Platon'a göre adalet de insanın iç dünyasıyla ilgilidir. Farabi'de bir etkileşim sonucu olarak iyiliğe ulaşma yolunda insanların yardımlaşmalarını vurgulamaktadır. Bundan dolayıdır ki "erdem" kavramını Platon, Aristoteles ve Farabi gibi isimlerde siyaset felsefesinin öncesinde bir hazırlık niteliğinde görmek doğal bir durumdur. Böylelikle de söz konusu filozoflar mutluluk kavramını beklenenin aksine ahlakın değil siyasetin konuları içerisinde ele almaktadırlar.

Farabi, ahlak ve siyaset felsefesine değer veren ve eserlerini de ağırlıklı olarak bu alanda kuran bir düşünürdür. Öyle ki Farabi'nin siyasi sisteminin öncesinde iyi ve kötü kavramlarının rolü dikkatlerden kaçmayacak derecede ön plandadır. Mutluluğa ulaşma yolunda yararlı olan her şeyi iyi ve engel teşkil edenleri de kötü olarak gören Farabi, ahlaki açıdan da saadeti gaye edinmeyen ve ulaşabilmek uğruna çaba sarf etmeyen milletlere reisi uygun görecektir. Çünkü Farabi'ye göre ahlaki gayeyi gözeten ve bu uğurda savaşıyan kişiler erdemli olanlardır. En yüksek iyi olarak gördüğü mutluluğun da tesadüfen elde edilecek bir şey olmadığından emin olan Farabi, iyinin seçilmesi takdirinde bilinçli bir seçim olmak zorundadır. "İnsan ancak mutluluğa başından sonuna kadar bütün hayatı boyunca ve seçtiğini nasıl tercih ettiğinin farkında olacak şekilde, iyi (cemil) seçimler yaptığında ulaşabilir. İnsan bütün hayatı boyunca isteyerek kötü seçimler yaptığında kötülük (şekavet) ortaya çıkar. Dolayısıyla iyiyi seçme ve iyiyi ayırt etme her zaman sürekli olmalı, geçici olmamalıdır."⁴

Farabi'ye göre insanın iyiyi seçerek mutluluğa ulaşması tek başına mümkün değildir. İnsanın aksine yardımlaşma ve işbirliğine ihtiyacı vardır. Tam da bu yüzden insan topluluk içinde yaşamalıdır. Bundan dolayıdır ki Farabi'nin felsefesinde ahlak siyasete hazırlık konumundadır. İnsanın hem bildiğini hem de yapabilme gücünü elde ettiği alan olarak ahlak, siyasetin ayırt edebilme gücünü geliştiren bir yardımcı konumundadır. İnsanların bu sebeplerden dolayı birbirleriyle mutluluğu elde etme yolunda yardımlaştığı şehir de Farabi'nin siyaset felsefesi içerisinde iyi değerlerinin gerçekleştirilebildiği "erdemli şehir" olacaktır. En yüksek mutluluk ahlak felsefesi açısından baktığımızda erdemlerle mümkündür.

⁴ Çiğdem Ekincioglu, Farabi ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerinin İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Ekim 2008, S.21

Siyaset felsefesi açısından incelediğimizde ise hem ahlakın hem siyasetin uzlaştığı alan “mutluluk” kavramı olmaktadır.

FARABİ’NİN SİYASET FELSEFESİNDE MUTLULUĞUN ROLÜ

Toplumsal varlık olan insan ancak toplumsal bir yaşayış içerisinde mümkündür. Başkalarının katıldığı bir yaşayış biçiminde hiç kuşku yoktur ki insana özgü mutluluk mümkün olacaktır. Bundan dolayıdır ki “Farabi’nin siyasi felsefesi, öncelikle mutluluğun ne olduğunu tartışır ve bu kanalı kullanarak metafizikle olan bağlantısını temellendirir. Bu bağlamda o, kuruluş gayelerini ya da topluluk anlayışlarını dikkate alarak çeşitli toplum tiplerini tartışır.”⁵ Farabi’nin siyaset felsefesi düzleminde araştırma konusu olacak olan ise erdemli toplumlar olmuştur. Toplumsal oluşumu ortaya koyarken de insanın yaratılışı itibarıyla eşit olmayan güçlere sahip olmasından yola çıkarak temellendirmelerini gerçekleştirmiştir. Her toplumsal oluşumu bir mutluluk arayışı olarak gören Farabi’nin nazarında çeşitli mutluluk idealleri karşımıza çıkmaktadır. “Bu mutluluğun başarılması ve elde edilmesi için yararlı olan herşey iyidir; ancak, bu iyilik, onların özünden değil, mutluluk için yararlı olanlarındandır. Her hangi bir şekilde mutluluğa giden yolu tıkayan herşey ise, salt kötülüktür.”⁶

Farabi’ye göre “mutluluk, kendisi için istenen, hiçbir zaman bir başka şeyin elde edilmesi için istenmeyen, “iyi” dir. Onun ötesinde, insanın elde edebileceği daha büyük bir şey yoktur. Mutluluğun elde edilmesinde yararlı olan iradi fiiller, güzel fiillerdir. Bu fiillerin doğduğu istidat ve melekeler ise erdemlerdir. Bunlar kendi özleri bakımından değil, mutluluğun kendisinden ötürü iyi şeylerdir. Mutluluğa engel olan fiiller kötü şeyler, yani kötü fiillerdir. Bu fiillerin doğduğu istidatlar ve melekeler ise eksiklikler, erdemsizlikler ve aşağılık niteliklerdir.”⁷ Farabi, mutluluğu elde etmek için öncelikle insanı yetiştirmeyi amaçlamış olan bir düşünürdür ve bu amacın süreci epeyce uzun olacaktır. Farabi’ye göre insanı mutluluğa götürecektir olan yol felsefeden başkası da değildir. Ancak felsefeye başlamadan önce de bir önceki konuda belirttiğim üzere kişinin ahlakını düzeltmesi gerekmektedir. Çünkü “Farabi’nin sisteminin çekirdeği önce “faziletli insan” sonra “faziletli toplum” ve son olarak da “fazilete ve saadete ulaşmış yetkin bir siyasettir.”⁸

⁵ Yaşar Aydın, Farabi’de Tanrı-İnsan İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S.170

⁶ A.g.e. S. 171

⁷ Farabi, İdeal Devlet, Çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat 2017 İstanbul, S. 84

⁸ Çiğdem Ekincioglu, Farabi ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerinin İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Ekim 2008, S.27

Farabi'ye göre siyasetin saadetle yani mutlulukla ilgili kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü Ona göre felsefe hayata karışmalıdır ve böylece dünyaya düzen verecek prensipler getirmelidir. Farabi'ye göre bu sayede de bireyi ve doğal olarak toplumu aydınlatacak değerler geliştirilecektir. Bundan dolayıdır ki Farabi'de bireyler arasındaki karşılıklı ilişki siyasettir. Saadetin, mutluluğun elde edilmesinde siyaset ilmine ve topluluğa ihtiyaç duyan Farabi'ye göre siyaset ilmi sayesinde de saadete nasıl ulaşılabileceğini öğrenebiliriz. Devletlerin oluşmasında temel etken olarak da insanların bir arada yaşama ihtiyacını gören Farabi, söz konusu birlikte yaşamın bir amaç olarak algılanmaması gereken şey olduğunu söyler. Çünkü söz konusu yaşam süreci Farabi'nin sisteminde amaçtan ziyade mutluluğa ulaşma yolunda bir araç konumundadır.

Mutluluğa ulaşmak için yaşamın gerekli olduğu şehir anlayışı içerisinde Farabi "El-Medinetü'l Fâzıla" adlı eserinde söz konusu şehrin yöneticisinin meziyetleri üzerinde durmaktadır. Bu kişinin her şeyden önce vücudunun tam ve her uzvunun tamam olması gerekli, sonrasında söylenen her şeyi kavrama yeteneğine sahip olmalı, hafızası kuvvetli olmalı, elbette ki zeki ve uyanık olması gerekmektedir, konumu dolayısıyla konuşmasını iyi yapabilmeli ve hem öğrenmeyi hem de öğretmeyi sevmelidir. Bunlar gibi daha birçok meziyetten bahseden Farabi aynı zamanda bu meziyetlerin bir kişiden toplanmasının zor olacağını da bilincindedir. Realist yanıyla bilinen Farabi bahsi geçen bütün özellikleri şahsında toplayan bir başkanı bulmanın zorluğunun farkında olarak aynı vasıfların en azından başkanlık makamında toplanmasını beklemektedir. "Mesela ta'akkul gücü mükemmel olan bir kişi ile tahayyül ve irade gücü mükemmel olan diğer bir kişi birleşerek idareyi ele alabilir ve böylece devlet için gerekli şartları birlikte sağlayabilirler."⁹

Siyaset ile mutluluk arasında bağ kurmuş olan Farabi'ye göre aynı zamanda "siyaset olmadan da mutluluğun ne olduğu başkalarına öğretilemez."¹⁰ Kötü fiilleri ortadan kaldıracak gücü ise eğitimde bulan Farabi'ye göre "zira tabii ve iradî kötülükler silinmeden mutluluk elde edilemez. Eğer eğitim bazı insanları ıslah etmede başarılı olamazsa o zaman bir takım zorlayıcı usullere başvurmak gereklidir."¹¹ Farabi'ye göre saadetin anlamının farkında olan kişi onu elde etme noktasında gerekli olan fiilleri gerçekleştirmelidir. Bundan dolayıdır da Farabi devlet başkanlığını bir tek insanda toplamıştır. Ayrıca Farabi'nin nazarında maddi dünya ile ilahi dünyayı birbirine bağlayacak olan ancak ve ancak "Faal Akıl" dır. "Faal

⁹ A.g.e. S. 21

¹⁰ Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S. 21

¹¹ A.g.e. S. 23-24

Akıl'ın gördüğü iş, düşünen canlı'yı görüp gözetmek ve insan için erişilmesi gereken olgunluk mertebelerinin en yükseğine yani Yüce Mutluluk'a(es-Sa'adetü'l-Kusvâ) ulaşmaktır.”¹²

Farabi'de “Saadetin temini için iki şey gereklidir: Saadetin nasıl bilineceğini ve nasıl elde edileceğini gösteren bir sanat; bu sanatın uygulanabileceği bir yer. Bu sanat siyasettir; onun uygulanma safhasına konacağı yer ise Fâzıl Şehir (al- Madinaal- Fadıla)' dır. Farabi'ye göre, dünyevi herşey siyaset sayesinde mümkün olacaktır. “Ferdî konu olan ahlâkın tersine, siyaset, bir toplumu bir milleti ve hatta bütün dünyayı konu edinir.”¹³ Ona göre, insanın saadet hakkında düşüncesi siyasi yönetim arzusuyla paraleldir. “Eğer bir toplum veya millet aynı gayenin gerçekleşmesi için uğraşıyorsa, o toplum veya millet faziletli olmaya hak kazanır. “Eğer dünyadaki bütün insanlar o amaca yönelirse, o zaman dünya, faziletli bir dünya açıdan bakıldığında, faziletli insan, faziletli şehre, bu sonuncusu ise topyekûn kâinata benzer.”¹⁴ Faziletli şehirde toplumun saadeti ile ferdin saadeti birleşecektir. Faziletli şehrin insanlarını birbirine bağlayan ve olmazsa saadetin elde edilemeyeceği iki önemli etken aşk ve adalettir. Faziletli şehrin çeşitli kısımlarını ve halkını birleştirecek olan Aşk'ın yanında adalet, söz konusu birliğin bozulmamasını sağlayacaktır.

FARABİ'NİN SİYASET ANLAYIŞINDA İDEAL YÖNETİM ŞEKLİ

Farabi, devletin akıl ilkesinden kurulan bir yönetim olduğunu savunan bir düşünürdür. Çünkü daha önce de açıkladığım üzere en yüksek mutluluğun aracı olarak da akli görmekte ve her aşamada akli kullanmak gerektiğine inanmaktadır. İdeal devlet algısı içerisinde olanı eleştirerek olması gerekene doğru yol açan düşünürün bir ideoloji kurma kaygısı olmamıştır. Bu perspektifte bir erdemli şehir portresi çizen Farabi hiyerarşik yapıda kurduğu bu portrede en üstte hükümdarı gören bir yapı inşa etmiştir. Onun için şehir aynı zamanda sağlıklı bir vücuda benzemektedir ve organlar arasındaki önem de şehrin kısımları için geçerli görülmektedir. Ancak ortaya koymuş olduğu sistem içerisinde Mehmet S. Aydın'a göre “Farabi, siyasi felsefesinde hem Hz. Muhammed'in hem de Eflatun'un desteğine sahiptir.”¹⁵

Devlet nazariyesinde Platon'dan müteessir olan Farabi, insanların tek şahsın idaresi altında toplanıp kurulu bir devlet düzeni içerisinde bulunmalarını uygun görmektedir. Ona

¹² A.g.e. S. 36

¹³ A.g.e. S. 16

¹⁴ A.g.e. S. 17

¹⁵ Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül- Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S. 15

göre söz konusu “bu şahıs, yani reis, kötü, cahil, ahlâksız ve hataya düşmüş bir kimse ise, devlette kötü bir devlet(el-medînet-ül-câhile=cahil şehir) olur; fakat reis iyi ve feylesof ise, devlet iyi bir devlet(medîne-i fazıla) tir. Bu iyi reis peygamber ile feylesofun bütün iyi vasıflarını nefsinde toplamalıdır. Farabi, bu münasebetle vahiy ile felsefeyi de uzlaştırmağa çalışır.”¹⁶ Öyle ki Farabi’ye göre faziletli ve mutlu bir başkanın yönetiminde olan halk fazıl şehrin halkı olacaktır. Aynı zamanda Farabi söz konusu başkanın da saadetin ne olduğunu kavraması için felsefeyle ilgili olmasını önermektedir. Başkandan sonra ise milletin nasıl mutlu olacakları konusunda eğitim görmüş bir aydın sınıf gelmektedir. Bu aydın sınıfın görevleri ise halkı ikna edip eğitmektir. Bu işi yaparken de başkanın gösterdiği yolu izleyeceklerdir.

Farabi’nin sözünü ettiği başkan aydın sınıfı eğitmektedir ve bu eğitim sürecinde felsefi metod olarak burhan metodunu seçecektir. Çünkü “Farabi’ye göre felsefi söylem, “kanıtlamaya dayalı(bürhanî) söylem” olarak isimlendirilir ki, bu kanıtlamanın amacı, diğer sanatlarda olduğu gibi, başkaları üzerinde etki etmek değil, “gerçeği öğretmek”, gerçek hakkında bilgi vermektir.”¹⁷ Söz konusu süreçte başkan burhan metodunu seçerken aydın sınıf halkı eğitirken ikna metodunu seçecektir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ise Farabi’nin felsefi sisteminde eğitim kötü filleri ortadan kaldıracaktır. Ancak bu durum başarısızlıkla sonuçlanırsa mutluluğu elde etmek uğruna kötülükleri silmek için zorlayıcı usulleri de meşru görecektir.

Farabi’ye göre toplum sınıfları içerisinde en yüksek iyilik ve en üstüm yetkinlik şehirde mümkündür. Aynı amaç için bir araya gelen insanların amaçlarını elde etmek uğruna yardımlaşmaları alan olarak şehri görür. Ancak Farabi, toplumların bir araya geliş amaçlarına göre sınıflara ayrılacağını da belirtecektir. “Bir araya gelmelerinin amacı, gerçek anlamda mutluluğu kazandıracak konularda yardımlaşma esasına dayanan şehir, erdemli (el-fâdı) şehir; mutluluğu kazanmada birbirine yardımcı olan toplum, erdemli toplum; bütün şehirleri mutluluğun kazanılmasında birbirine yardımcı olan ulus, erdemli ulus; dünyanın bayındır yerlerindeki uluslar, mutluluğa ulaşmada birbirlerine yardımcı olduğu zaman erdemli bayındır dünya haline gelir. Fakat Fârâbî, araştırmasını sadece erdemli şehirle sınırlı tutmaz. O, diğer şehirleri de inceler, amaçlarına ve sahip oldukları niteliğe göre onlara, bilgisiz (el-câhile),

¹⁶ Ebû Nasr El-Farabi, İlimlerin Sayımı(İhsâ’ül-ulûm), Çev. Prof. Ahmet Ateş, İstanbul 1955, Maarif Basımevi, S. 42

¹⁷ Yaşar Aydın, Farabi’nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilimname IV, 2004/1, S.13

bozuk (el-fâsık), karakteri değişmiş (el-mübeddele) veya erdemli yoldan çıkmış (ed-dâlle) şehir adını verir. Bunlar, erdemsiz şehir türleri olarak da adlandırılabilir.”¹⁸

FARABİ’NİN NAZARINDA ERDEMLİ VE ERDEMSİZ TOPLUMLAR

Farabi’nin felsefi sistemini tümüyle bir siyaset felsefesi olarak görmek yanlış bir yorum olmayacaktır. İslam felsefesi içerisinde siyaset felsefesinin kurucusu olarak sayabileceğimiz Farabi, ortaya koymuş olduğu devlet felsefesi ile “insanın doğası ve varlık gayesine en uygun rejimin mahiyet ve işleyişini temel problem olarak merkeze oturtur ve disiplinin diğer problemlerini bu perspektif içerisinde irdeleyip tartışır.”¹⁹ Aslında yalnızca Farabi’nin sistemi için geçerli değil aksine her dönemde iyi bir yaşam şekli, erdem ve adalet tanımları, iyi bir yurttaşın tanımı veya insanların iyiye götürüleceği yönetim biçimleri gibi konular her toplumun ortak sorunları olmuştur. Felsefe tarihi içerisinde incelediğimizde Platon’un devlet yönetimi incelemeleri, Aristoteles’in ahlâk ve siyaseti ayrılmaz bütün gören yanı karşımıza çıkan ilk örneklerdir. Farabi ise siyaset felsefesine girişini Kitabı Arai Ehli’l-Medineti’l Fadıla aslı eserinde insanın toplum halinde yaşamasının sebeplerini inceleyerek başlatmıştır.

Farabi, mutluluğu elde etme yolunda insanların bir arada yaşamaları gerektiğini savunarak görülen odur ki varlıksal yaklaşımla bu durumu temellendirmektedir. Çünkü Farabi’ye göre toplumsal yaşam biçimi içerisinde insan hem fiziksel varlığını sürdürebilecek hem de mutluluğa ulaşabilecektir. Medinetü’l Fazıla adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde incelediği devlet yapısı içerisinde amaç olarak edindiği de “bütün insanlığı içine alacak ahlaki erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel şekilde gerçekleştiği, sevgi ve saygının yaygın olduğu, hukuki ve sosyal adaletin tam olarak uygulandığı birleşik bir devlettir.”²⁰ Erdemli şehir, halkın Faal Akıl ile bağlantılı olduğu erdemli kişilerce yönetilen toplumun içinde barındığı yerdir ve toplumu yöneten kişi hem filozof hem de peygamberlik özelliklerine sahiptir. Doğru bir devlet yapısını daha öncede belirttiğim üzere canlı bir organizmaya benzeten Farabi bu durumu evrenin tüm hiyerarşik düzeniyle karşılaştırır. Çünkü Farabi’ye göre erdemli bir şehir birbirleriyle düzen içerisinde yardımlaşmayı beraberinde getiren bir şehir yapısını barındırır. Erdemli bir toplum içerisinde en belirgin nitelik olarak

¹⁸ Ahmet Kamil Cihan, Farabi’nin Siyaset Sisteminde Türk Devlet Anlayışının İzleri, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilimname IV, 2004/1, S. 20

¹⁹ Yaşar Aydın, Farabi, İSAM, İstanbul Kasım 2008, S.128

²⁰ Süleyman N. Akçeşme, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, S. 154

uyumu gören Farabi'ye göre aynı zamanda erdemli toplum içerisindeki insanlar gerçek mutluluğa erişmek için bir araya gelerek yardımlaşan insanlardır.

Şehir düzeyinde organize etmiş olduğu ideal toplum düzeni içerisinde erdemli şehir modelini oluşturmaya çalışmış olan Farabi'nin "sosyo-politik çözümlenmeleri, arka planında İslam devletinin yer aldığı bir bakış açısını yansıtır."²¹ Farabi'nin söz konusu İslam devleti içerisinde kurmuş olduğu sisteminde yer vermiş olduğu erdemli toplum anlayışı içerisinde "her erdemli toplum, doğaüstü bir kaynaktan temelinin bulan bir vahiy, bir dinsel kanunlar bütünüyle yönetilmektedir ve bu bakımdan tanrısaldir. Tanrısal olmanın buradaki anlamı vahye dayalı bir politik organizasyon olmasıdır ki, bu açıdan erdemli toplum dini ve felsefi bir yapıya sahiptir. Farabi böylece, insanî "tedbir"i, vahiy kanalıyla, ilâhî "tedbir"e bağlamaktadır."²² Böylelikle de ortaya koymuş olduğu şartları yerine getirmiş bireylerin bulunduğu erdemli şehirlerin birleşmesi erdemli milletleri de beraberinde getirecektir. Her türlü şehir hayatının sonunun mutluluğa açılacağından Farabi gerçek mutluluğu elde etmek isteyenleri erdemli şehirde görmektedir.

Farabi faziletli devlet olarak belirttiği şekli ifade ederken aynı zamanda bu faziletli devletin zıtlarına da değinerek bu zıtları incelemiştir. Söz konusu zıtlıklar: "(a) Bilgisiz(câhil) şehrin insanları, (b) Fâsık(bile bile kötülük işleyen) şehrin insanları, (c) Sapık(dâlle) şehrin insanları ve (d) Erdemli Şehirde Yaşayan Erdemsizler"²³ olmak üzere dört aşamada karşımıza çıkmaktadır. Erdemli şehre zıt olarak tanımlanmakta olan şehrin insanları ise mutluluğu değil daha ziyade yerine konulabilecek herhangi bir mutluluğu temeline oturtmaktadırlar. Farabi erdemli topluma karşılık gördüğü erdemsizliğin belirtisini ise gruplara ayırarak açıklamaktadır. Erdemli şehirde yaşayıp erdemsiz olanların varlığını da açıklayan Farabi bunları yararsız otlara benzetmektedir. Örneğin, bilgisiz şehir halkı olarak tanımlanan kısımda zorunlulukla bir araya getirilmiş toplulukları görürüz. Bu topluluk kötü şehirlerde yaşayan ve kötü topluluklar olarak nitelendirilen kesimdir. Öyle ki "zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için çiftçilik, hayvancılık, avcılık, soygun ve benzeri çeşitli yollar"²⁴ bulmaktadırlar.

Farabi'nin felsefesinde bir de Fâsık terimi mevcuttur ki bu da doğrunun ne olduğunu bilen ama ona uygun hareket etmeyen kişiye karşılık gelmektedir. Söz konusu olan kişi dünya

²¹ Yaşar Aydın, Farabi'de Tanrı-insan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 172

²² A.g.e. S. 173

²³ Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S. 93-94

²⁴ A.g.e. 95

işleriyle meşgul olduğundan dolayı teorik yönden fazıl şehrin halkına benzese dahi davranış yönünden Cahil şehrin halkına benzemektedir. Yalnızca düşünce ve görüşlerinden dolayı bilgisiz şehirlerden ayırabileceğimiz bir kesimdirler. Ancak Farabi'ye göre fâsık şehrin halkının hiçbiri asla mutluluğa erişemeyecektir. Ayrıca aynı şekilde diğer bir erdemsiz topluma ait şehir olan sapık şehrin halkı da hiçbir zaman gerçek mutluluğa ermeyecektirler. Öncesinde bahsettiğim üzere erdemli erdemsiz toplum modelleri ayırımında bulunmuş olan Farabi'nin değindiği erdemli şehirdeki Türediler'in ise "bir kısmı mutluluğa ileten işlere sarıldıkları halde bunları yapmakla mutluluğu amaç edinmezler; şeref, yöneticilik, zenginlik vb. gibi insanın erdemle kazanabileceği başka şeyleri amaç edinirler."²⁵

Erdemli şehrin dini ve yasaları kimi zaman erdemli şehir içerisinde erdemsiz olan kesimin eylemlerini engellemektedir. Ancak bu kesim yine de yasa koyucuların kanunlarını keyfince yorumlayarak hayatlarına devam etmektedirler ve Farabi de bu kesime el-Muharrifa yani Yanlış Yorumlayanlar demektedir. İşlerini İlk Başkanın amacı dışında yaptıklarından da onların farkına varmadan dinden çıktıkları düşünülür. "Erdemli şehirde ortaya çıkan Türediler, ne başlı başına bir şehir, ne de geniş bir topluluk oluştururlar. Tersine, onlar, şehir halkının bütünü içinde eriyip giderler."²⁶ Ancak her ne türden ayırım olursa olsun Farabi'nin insanı merkeze alarak inceleme alanına koyduğu ideal devlet alanı içerisinde özellikle erdemli toplumun Tanrı'nın ezeli tasarımıyla yeri mevcuttur. "Şöyle ki, Tanrı mutlak anlamda iyidir ve bu iyiliğin zorunlu bir uzantısı olarak, tabiattaki her şey iyi ve adalete uygundur. Tabii olanda zulüm, bozukluk ve uyumsuzluk yoktur. Kısaca, Farabi'ye göre, kötülük asla mevcut değildir; bu evrendeki herhangi birşeyde de yoktur; genel olarak ifade edecek olursak, kötülük, varlığı insan iradesiyle olmayan herhangi bir şeyle asla mevcut değildir; bilakis onların hepsi iyiliktir."²⁷ Görülen odur ki Farabi'ye göre insanın alanını belirleyebilmesi ve belirlediği alanda ideal bir yaşayış içerisine girmesi tamamen Tanrısal talep doğrultusundadır. Bundan dolayıdır ki Farabi'nin siyaset kuramını incelediğimizde karşımıza çıkan en belirgin tablo evrensel düzen, ideal devlet ve doğru çalışan organizma arasındaki uyumdur.

ERDEMLİ ŞEHRİN BAŞKANI VE ÖZELLİKLERİ

Farabi'nin erdemli toplumun temel niteliği olarak belirttiği uyum erdemli başkanın eğitimi ve yönlendirmesi sayesinde gerçekleşmektedir. "Erdemli devletin temel niteliklerinden biri,

²⁵ A.g.e. 113

²⁶ Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, S. 118

²⁷ Yaşar Aydın, Farabi'de Tanrı-insan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 173-174

belki de en mühimi yönetimle yönetilenler arasındaki uyum, iş ve gaye birliğidir.”²⁸ Öyle ki Farabi söz konusu uyumun bulunmadığı toplumları da zaten erdemsiz toplumlar statüsüne sokmaktadır. Çünkü erdemsiz toplumların yöneticileri çıkarları doğrultusunda insanları aldatmaktadırlar. Ancak bir organizasyonu başlatacak kişiye ihtiyaç olduğu gibi erdemli toplum için bir kişiye duyulan ihtiyaç doğrultusunda ise karşımıza ilk başkan çıkmaktadır. Hem erdemli toplumun kurucusu hem de ilk başkan olan bu kişi Farabi'nin nazarında ideal insandır. Çünkü bahsi geçen ilk başkan, mutluluğa giden yolu açan ve insana her seviyeden yakın olan yapıdadır. Bundan dolayıdır ki Farabi ideal devletin kurucusu olarak gördüğü kişi için aynı zamanda bir takım temel özelliklerden de bahsetmektedir. “Farabi, İlk-başkanın erdemli toplumdaki yerini Tanrı'nın evren karşısındaki konumuna benzeterek, sosyo-politik hayatta yönetici unsura yüklemiş olduğu değer boyutunu yeterince vurgulamaktadır.”²⁹

Farabi'nin nazarında erdemli şehrin söz konusu başkanı öncelikle savaş ihtimali dâhilinde fiziksel kusursuzluğa sahip olmalıdır. Fiziksel ölçülülüğün yansira da anlama ve algılama yeteneğine de önem veren Farabi güçlü bir hafızayı da beraberinde beklemektedir. Yüksek bir zekâ sahibi olması beklenen ilk başkan hem yalandan hem de zevkten ve eğlenceden uzak durmak zorundadır. Adil ve adaletli olması beklenen başkanın dünyevi mallara önem vermemesi belirgin özelliklerindedir. Farabi'nin ideal insan olarak gördüğü ilk başkan uygun ve iyi planlanmış bir eğitimden de geçmiş olmalıdır. Çünkü söz konusu özellikler ancak eğitimle mümkün olacak ve süreklilik arz edecektir. Yöneticiliği hem felsefe hem de dinle ilişkili bulan Farabi'ye göre öyle ki “felsefe ile dinin sağlamış olduğu imkânlar olmasaydı iyi/erdemli bir siyasetten bahsetmek mümkün olamazdı.”³⁰ Farabi'ye göre yönetimde felsefenin olmaması durumunda söz konusu tüm şartlar yönetimde olsa dahi erdemli şehir hükümdarsız kalacaktır. Çünkü Farabi'nin nazarında “eğer bu şehrin fiilî yöneticisine bağlı olacak bir filozof bulunamazsa, o şehir bir vadede helâk olmaktan kurtulamayacaktır.”³¹

İlk başkanın erdemli toplumdaki yerini Tanrının evren karşısındaki konumuna benzeten Farabi'ye göre Tanrı'nın tüm varolanların en yetkin ve en etkin olanı olması misali erdemli toplumun başkanını da toplumsal alanın en mükemmelidir. Tanrı her bakımdan bütün varolanların nedenidir ve ilk başkan da bu misal siyasal oluşumun gerçek nedenidir. İdeal yönetimi Tanrısal yönetimin somutlaşmış hali olarak gören Farabi aynı zamanda Tanrının tedbiri ile insani tedbir arasındaki sürekliliği de vahiy kanalıyla kurmaktadır. Farabi'ye göre

²⁸ Yaşar Aydın, Farabi, İSAM, İstanbul Kasım 2008, S. 137

²⁹ Yaşar Aydın, Farabi'de Tanrı-insan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 177

³⁰ Yaşar Aydın, Farabi, İSAM, İstanbul Kasım 2008, S. 139

³¹ Farabi, İdeal Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Şubat 2017, S. 110

insan özüne ve gayesine en uygun olan yönetim şeklini oluşturan ideal devlet yönetiminin gerçekleşmesi beraberinde görülmektedir ki her ikisinin de nedeni Tanrının kendisidir. Erdemli toplumun ilk başkanının bir filozof, bir yönetici ve peygamber olarak mükemmelliğin en son noktasında bulan Farabi'ye göre "böyle bir insan, insanlığın en üst mertebesinde ve mutluluğun en yüksek derecesindedir."³² Farabi, pek çok araştırmacıya göre filozof, hükümdar, imam ve peygamber olarak nitelendirmiş olduğu ilk başkan kavramını oluştururken Hz. Muhammed'i göz önünde bulundurmuştur. Din ve felsefeyi aynı bilgisel içerikte gören Farabi eğitim, öğretim ve yönetim sistemi olarak gördüğü dinin felsefenin bir parçası olduğu gerçeğini sürekli ön planda tutmaktadır.

SONUÇ

Farabi, insanların bir arada yaşama zorunluluğu noktasında küçük, orta ve büyük teşekküllü erdemli siyasal ve toplumsal oluşumların ışığında ideal devlet, ideal toplum ve ideal başkan, ideal yönetici çizimini çizmiştir. Tipik bir erdemli şehir modeli ortaya koymaya çalışmış olarak Farabi'nin yapmış olduğu tasarımın arka planında elbette İslam devletinin olmuş olması beklenen bir sonudur. Ancak felsefe tarihi içerisinde her dönemin kendisinden önceki dönem ile olumlu veya olumsuz yönde etkileşimleri olduğundan dolayı kuşkusuz ki Farabi'de söz konusu tasarımını ortaya koyarken Grek felsefesinin terminolojisinden yararlanmıştır. Ancak Farabi Grek dünyasının siyasi terminolojisinin aksine erdemli toplum veya erdemli başkan tasavvurlarında Tanrının ezeli tasarımından pay aldığını görmekteyiz. Onun kurmuş olduğu hiyerarşiye baktığımızda en tepede bulunan amir unsur evrende Tanrı iken bedende kalp ve elbette erdemli toplumda başkandır. Çünkü daha önce de ifade ettiğim üzere Farabi söz konusu sistemini meydana getirirken sağlam bir beden, erdemli bir toplum ve elbette evrenin yaradılış sebebi olan Tanrı arasında mükemmel bir uyumu sergilemiştir.

Farabi'nin ortaya koymuş olduğu ideal devlet anlayışında oluşturmuş olduğu ilk başkan modelinde döneminin etkisiyle de elbette dini yönden etkiler hissedilmektedir. Farabi'nin sisteminde görüyoruz ki İlk Başkan sıradan bir insan değildir. Çünkü Farabi'ye göre "ideal yönetim, tanrısal yönetimin insanî varlık sahasında uygulanabilir bir form içerisinde somutlaştırılmasıdır."³³ Farabi, Allah kavramını felsefeden yardım alarak rasyonelleştirmiş bir düşünürdür. Bunu yaparken de belki bir etkileşim örneği olacak nitelikte Grek dünyasının teoloji yanını dini çerçevede adapte etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda da Farabi'nin doğal

³² Yaşar Aydın, Farabi'de Tanrı-insan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 188

³³ Yaşar Aydın, Farabi'de Tanrı-insan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 178

etkilenişi içerisinde din ile felsefenin bir çatışma içerisine girmeyeceğini gösterdiği de gözlerden kaçmamalıdır. Grek dünyasının Bir'in özüne bağladığı Tanrı-evren ilişkisi karşısında İslam dininin Tanrı'nın mutlak birliği üzerinde kuruşu görülmektedir. Hatta bu durumda ideal devlet anlayışında Eflatun, Aristoteles gibi önemli isimleri örnek almış olduğu gibi her iki dönemin Bir kavramı üzerinde Sudûr nazariyesi ile farklı bakış açılarında etkileşim yaşadığı da görülen bir başka boyutta gerçekliktir.

Farabi'nin siyaset felsefesini incelemiş olduğumuz bu makalede kendisinin belli şeyleri amaçlayarak sistemini kurduğunu görmekteyiz. Tüm bu çalışmalarında Farabi elbette kaynak olması açısından üstat olarak gördüğü Platon'dan faydalanmıştır. Ancak etkilenişi beraberinde de insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğunu söyleyen Farabi, insanın zorunlu ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamayacağından dem vuran ve bu doğrultuda sistemini uygun bulduğu yanlarıyla çözüme ulaştırmaya özen göstermiş bir düşünürdür. Bundan dolayıdır ki topluluk halinde bulunmayı öngören Farabi'nin bu düşünceleri etkileşimin örneği olurcasına Platon'un devlet modelini anımsatmaktadır. Çünkü Platon'da da birlikte yaşamak için bir araya geldiğimizde adını koymuş olduğumuz şey devlettir. Toplulukları alt bölümlere ayırdığını gördüğümüz Farabi'nin siyasal sisteminde görüyoruz ki mükemmelliğin ilk derecesini şehir yaşamına vermiştir. Belli başlı farklılıkları içinde barındırıyor olsa da Farabi'nin söz konusu toplum teorisi Platon'un şehir devletine benzemektedir. İnsana özgür irade ve seçimi sunmuş olan Farabi mutluluğun sadece ideal devlette elde edilebileceğini savunmuştur.

Farabi'nin siyaset felsefesi incelediğinde Platon ile arasındaki görüşlerin paralellikleri gün yüzüne çıkmaktadır. Özellikle erdemli şehir, söz konusu şehrin hiyerarşisi ve yöneticisi, erdemli şehrin karşıtı olan şehirler hakkında sarf etmiş olduğu düşünceleri Platon'un kulaklarını çınlatmaya yetecek derecededir. Öyle ki Farabi'nin filozofu ilk başkan, ideal İslam şehrinin yöneticisi olarak görmesi dahi Platon'un filozof-kral sentezini anımsatmaktadır. Elbette ki Farabi tüm bu etkileşimleri inkâr edecek biri olmamakla birlikte İslam siyaset felsefesine büyük katkıları olmuş bir düşünürdür. Farabi'nin Platon'dan bir farkını görmek niyetiyle yola çıktığımız takdirde ise bir örnek sunacak olursak şayet; devletin işleyiş çizgisini oluştururken bu durumu insan vücudunun işleyişine benzetmesi ile Tanrı tarafından var edilmiş bir kalbin çarpmasının yaşama sebebiyet vermesi misali görmesini değerlendirebiliriz. Ancak etkilenişi ne derecede güçlü veyahut az olursa olsun -ki Farabi, söz konusu Grek dünyasının etkileşimini inkâr etmeyecek şekilde üstadına atıflarda bulunan bir düşünürdür- yaşadığı dönemin etkisini de taşıyarak düşüncelerini şekillendirmiş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin ve fikri yapısının algısı dolayısıyla temel kaynak olarak

Kur'an'ı ve hadisleri vermiş olan Farabi hem filozof hem de peygamberlik özelliğini taşıyan kişi olarak da Hz. Muhammed'i görerek bakış açısına tasavvufi boyutunu katmıştır. Tüm bu açıklamalar ışığında ise görülen odur ki Farabi, İslam felsefesinde siyaset felsefesinin kurucusu olma rolünü layıkıyla yerine getirmiş bir düşünür olarak felsefe tarihi içerisinde yerini almıştır.

KAYNAKLAR

Aydınlı, Yaşar, Farabi, İSAM, İstanbul Kasım 2008

Aydınlı, Yaşar, Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul 2014

Aydınlı, Yaşar, Farabi'nin Bilgi Anlayışına Genel Bir Bakış, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilimname IV, 2004/1

Cihan, Ahmet Kamil, Farabi'nin Siyaset Sisteminde Türk Devlet Anlayışının İzleri, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bilimname IV, 2004/1

Ebû Nasr El-Farabî, Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât, Çev. Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Rami Ayas, Büyüyenay Yayınları, İstanbul Temmuz 2012

Ebû Nasr El-Farabi, İlimlerin Sayımı(İhsâ'ül-ulûm), Çev. Prof. Ahmet Ateş, Maarif Basımevi, İstanbul 1955

Ekincioglu, Çiğdem, Farabi ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerinin İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Ekim 2008

Farabi, İdeal Devlet, Çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Şubat 2017

Farabi, Mutluluğu Kazanama, Çev. Hüseyin Atay, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul Mart 2004